

УДК 373.3.016:81.161.2

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ І ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

Форостюк Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються особливості активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови. Розкриваються особливості розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі вивчення лексики української мови. Проаналізовано теоретичні основи здійснення активізації в сучасній школі, зокрема на уроках української мови. Вивчено й узагальнено нагромаджений досвід вирішення проблеми й обґрунтовано перспективні шляхи його використання в сучасній початковій школі. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: розвиток, активізація пізнавальної діяльності, пізнавальна активність, молодші школярі, початкова школа, навчальний процес, українська мова, проблемні завдання, дидактична гра.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти, а також в умовах демократизації та національного відродження в Україні особливої актуальності набуває проблема розвитку пізнавальної активності молодших школярів, зокрема на уроках української мови. Адже система освіти має забезпечити якісно новий рівень загальноосвітньої підготовки учнів. Аналіз теорії та практики навчання свідчить, що продуктивне навчання не можливе без пошуків шляхів розвитку пізнавальної активності учнів, оскільки молодші школярі мають не лише засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, аналізувати, міркувати. А цьому сприяють засоби, що активізують пізнавальну діяльність. Зокрема, до них належать дидактичні ігри та проблемні завдання. Вони підвищують ефективність сприймання учнями навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять елемент цікавості, спрямовані на формування в учнів потреби в знаннях та інтересу, сприяють розвитку пізнавальних сил і можливостей учнів. До того ж гра, як свідчить теорія та практика, є найприроднішою та найпривабливішою діяльністю для молодших школярів, що дарує радість, а в той же час є важливим засобом творчого пізнання. Використання проблемних завдань і гри сприяє активній розумовій діяльності учнів, залученню їх до пошуку, здогадів, міркування тощо.

Актуальність обумовлюється зміною пріоритетів загальної середньої освіти, характерною рисою яких є посиленна увага до засвоєння особистістю конкретних навчальних результатів – знань, умінь, навичок, формування ставлення, досвіду особистісної діяльності, рівень засвоєння яких дає змогу діяти адекватно в певних навчальних і життєвих ситуаціях. Це зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань та умінь учнів. А її найважливішим результатом є ключові та предметні компетентності [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку пізнавальної активності є актуальною, а тому не дивно, що була в полі зору багатьох науковців, які вивчали різні її аспекти. Досліджу-

вали це питання спеціалісти в галузі психології та педагогіки: В. Сухомлинський, Л. Аристова, Т. Шамова, Г. Щукіна, В. Лозова, Ш. Амонашвілі та інші. У сучасних дослідженнях О. Савченко, В. Киричука, С. Огірка, Н. Пастернак, А. Каніщенко та інших науковців теж висвітлюється проблема розвитку пізнавальної активності учнів.

Окремі вчені розвиток пізнавальної активності вбачали в «проблемності навчання», а тому вивчали це питання, зокрема такі вчені: Н. Дайрі, О. Матюшкін, М. Махмутов та інші.

А питання використання гри в навчальному процесі досліджували наступні науковці: Я. Коменський, А. Макаренко, Ж-Ж. Руссо, Ж. Піаже, К. Ушинський, О. Запорожець, Л. Виготський, О. Леонтєв, П. Гальперін та інші. Отже, ця проблема є важливою, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета написання статті. Нашим завданням є висвітлення теоретичних основ розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами проблемних завдань і дидактичної гри.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важливо організувати таке навчання, яке б забезпечувало залучення школярів у процес активного самостійного пошуку й «відкриття» нових знань. Нині це вимога часу й суспільства в цілому, адже є потреба в активних, ініціативних і творчих людях, здатних приймати власні нестандартні рішення, творчо виконувати будь-яку діяльність. До того ж реалізація «Національної доктрини розвитку освіти України» передбачає формування освіченої, творчої, активної особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. На думку багатьох науковців, активність, уміння та бажання навчатися, спілкуватися, висловлювати свої думки закладаються й розвиваються саме в початковій школі. Тому, на думку Л. Артемової, варто організувати таке навчання, яке б було бажаним і легким, такий зміст матеріалу, який учні на цьому етапі розвитку зможуть сприйняти зацікавлено, із найменшими труднощами [5, с. 76].

До того ж важливо враховувати, що для досягнення мети в 1-4 класах передбачається

розв'язання таких завдань: вироблення в учнів мотивації навчання української мови; формування комунікативних умінь; гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, говоріння, читання та письма); опанування найважливіших функціональних складників мовної системи; соціокультурний розвиток особистості; формування в учнів уміння вчитися [13].

Нині чимало проблем і завдань виникає перед науковцями та вчителями-практиками у зв'язку зі змінами в освіті, із потребою піднести викладання, зокрема української мови, на якісно новий рівень, посилити практичну сторону у вивченні предмета в початковій школі. Очевидно, що школі потрібні вчителі-новатори, які усвідомлюють своє істинне покликання, можуть забезпечити розвивальний характер навчання й виховання дитини, а також зробити навчання сферою самоствердження особистості [10, с. 31]. Саме тому професійна підготовка майбутнього вчителя, зокрема початкової школи, є важливою, адже від її розв'язання залежить не лише професіоналізм і якість педагогічної діяльності, а й кінцевий результат – формування та розвиток особистості учня.

Адже саме вчителі початкової школи закладають основи майбутньої освіти й культури людини, компетентності, бажання й уміння вчитися, а також любов до рідної мови й Батьківщини. Варто також враховувати, що курс української мови – важливий складник загального змісту початкової освіти, він є не лише окремим предметом, а й основним засобом опанування інших навчальних дисциплін у початковій школі, а в майбутньому – і в наступних. До того ж головна мета курсу полягає у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів, тобто у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування та вирішення життєво важливих завдань [1, с. 68]. А кінцева мета навчання мови – формування й удосконалення вмінь і навичок володіння мовою в усіх формах, видах і типах мовленнєвої діяльності [1, с. 70].

Проблема розвитку пізнавальної активності учнів на уроках є актуальною, оскільки останнім часом відбувається зниження рівня знань. До того ж часто знання є формальними й безсистемними, а учні не вміють їх використовувати на практиці, не здатні самостійно працювати. А мета роботи сучасного вчителя – розвиток особистості учня, його творчого потенціалу та пізнавальної активності [2]. Крім того, людина не може повноцінно жити без активної пізнавальної діяльності, регулярної самоосвіти. Тобто, аналіз теорії й практики свідчить, що проблема розвитку пізнавальної активності – одна з кардинальних проблем не тільки дидактики, а й всього навчально-виховного процесу, бо від її розв'язання залежить вирішення інших питань: навчання учнів мисленню, розвиток пізнавальних інтересів, формування самостійності, творчості, визначення розумових здібностей, прищеплення вміння вчитися, а також надбання таких якостей, як спостережливість, цілеспрямованість, відповідальність тощо, а також оцінка результатів навчально-виховної роботи вчителів і школи в цілому.

Аналіз наукових джерел дав змогу з'ясувати, що принцип активності є один із основних принципів навчання, а пізнавальна активність – це

прагнення до набуття знань. На думку Г. Щукіної, пізнавальна активність школяра – це власність особистості, яка інтенсивно формується в шкільні роки й впливає на весь процес навчальної діяльності. Це і передумова, і результат розвитку школяра; це й мета, засіб і результат активізації навчально-виховного процесу [9].

Для того, щоб навчання дійсно стало засобом свідомого розвитку, необхідно виконувати одну універсальну умову – суб'єкт, що розвивається, має включатися в активну діяльність і спілкування. Це обґрунтовується тим, що учень у навчальному процесі не лише суб'єкт, а й об'єкт власного навчання. Дослідження доводять, що низький рівень активності – результат того, що учень – лише пасивний об'єкт. Т. І. Шамова розглядає активність як мету, засіб і результат діяльності [15]. Учні проявляють активність, самостійність у навчанні, оволодівають значними регулюючими можливостями активності й самостійності. Увесь комплекс цієї освіти умовно можна вважати механізмом становлення активної позиції школяра в навчальній діяльності [4].

М. Скаткін розробив систему методів за рівнем пізнавальної активності учнів: 1) пояснювально-ілюстративний; 2) репродуктивний; 3) проблемний виклад; 4) частково-пошуковий; 5) дослідницький. До методів стимулювання та мотивації навчання можна віднести метод пізнавальної гри, навчальних дискусій, метод захоплення, створення ситуацій успіху в навчанні, метод пред'явлення навчальних вимог.

Науковці стверджують, що методи, які спонукають учнів до активної роботи, до пошуку, викликають у них позитивні емоції. Це надзвичайно сильна й витончена зброя, за допомогою якої впливають на людину. Емоційно забарвлений матеріал запам'ятовується міцніше й швидше. Іноді в навчальному процесі виникає негативна емоційна напруженість, яка створюється із-за значних труднощів у навчанні, нелюбові до вчителя та його дисципліни. Такий емоційний стан породжує погіршення пам'яті, уваги, працездатності, небажання вчитися. Спілкування вчителя з учнями має знімати такі емоції, викликати радість досягнення, жадоу діяльності.

Учитель має потурбуватися про те, щоб навчальний процес стимулювався емоційно. Перед повідомленням нової інформації на уроці потрібно викликати в учнів відповідні емоції. Тільки ті факти запам'ятовуються швидко й міцно, що пов'язані з емоціями. А знання, що пройшли через почуття, прищеплюються легко, надовго. Знання, здобуті іншим способом, без активної роботи чуттєвої сфери, – мертві [3, с. 141].

Також варто пам'ятати, що робота думки починається з проблеми, нестандартного запитання. Там, де на уроках стимулюється активне мислення, виникає і позитивне ставлення до навчання, формується пізнавальний інтерес [7, с. 115]. Мислячи, людина пізнає те, чого вона не може безпосередньо сприйняти й уявити. Активізація мислення є необхідною умовою свідомого навчання. Мислення активізується тоді, коли перед учнями виникають питання, на які вони не можуть зразу відповісти. Активізація та розвиток мислення учнів створюють основу для розвитку їх активного мовлення, збагачення словника, оволодіння мовою як засобом

роздумів, до роботи з додатковою літературою, до спостереження над фактами мови, над виразністю; самостійне складання вправ; завдання творчого характеру; лінгвістичні задачі, шаради, ребуси; елементи змагання, проблемно-пошукові завдання; нестандартні уроки.

Також варто систематично використовувати частково-пошуковий метод, евристичну бесіду, метод проблемного викладу матеріалу, дослідницький; а також застосовувати на уроках української мови такі ефективні прийоми: моделювання, конструювання, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація, різні види розборів; проводити уроки у формі

гри, змагання, казки, інтегровані заняття. Аналіз практики свідчить, що під час мовних ігор панує не лише емоційне, а й інтелектуальне збудження, що, без сумніву, позитивно позначається на засвоєнні матеріалу, а також на формуванні інтересу до уроків мови. А використання вправ із елементами гри, створення ситуацій роздумів, здогадів, використання проблемних питань і завдань сприяє розвитку пізнавальної активності.

Висновки. Тобто, ми з'ясували, що проблема має теоретичну базу. Але питання розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови потребує наступного розгляду.

Список літератури:

1. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко – К.: Педагогічна думка, 2014. – 346 с.
2. Васильченко І. В. Організація системи соціального виховання учнів / І. В. Васильченко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 27-30.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 980 с.
4. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 18-20.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків: ХДПУ, 1997. – 338 с.
6. Махмутов М. И. Современный урок: Вопросы теории / М. И. Махмутов – М.: Педагогика, 1981. – 191 с.
7. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избр. психологические труды / Н. А. Менчинская – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.
8. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
9. Методологические и теоретические проблемы активизации учебно-познавательной деятельности в свете реформы школы: Межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена; [Редкол.: Г. И. Щукина (отв. ред.) и др.]. – Л.: ЛГПИ, 1986. – 172 с.
10. Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
11. Питання проблемного навчання. – К.: Рад. шк., 1978. – 126 с.
12. Романенко Л. З. Навчальна гра як засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках у початкових класах [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/tatyana6221310/ss-29723650>
13. Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.schoolua.com/2016/08/11/5021/>
14. Фридман Л. М. Педагогический опыт глазами психолога: Книга для учителя / Л. М. Фридман – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.
15. Шамова Т. П. Проблема активизации учения школьников (Дидактическая концепция и пути реализации принципа активности в обучении): автореф. дис. на соиск. Учен. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 – М., 1977. – 33 с.

Форостюк Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА СРЕДСТВАМИ ПРОБЛЕМНЫХ ЗАДАНИЙ И ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ

Аннотация

В статье освещаются особенности активизации познавательной деятельности учащихся начальной школы на уроках украинского языка. Раскрываются особенности развития познавательной активности младших школьников в процессе изучения лексики украинского языка. Проанализированы теоретические основы осуществления активизации в современной школе, в частности на уроках украинского языка. Изучен и обобщен накопленный опыт решения проблемы и обоснованы перспективные пути его использования в современной начальной школе. Предложены эффективные пути решения проблемы.

Ключевые слова: развитие, активизация познавательной деятельности, познавательная активность, младшие школьники, начальная школа, учебный процесс, украинская речь, проблемные задания, дидактическая игра.

Forostyuk T.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

**DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN
IN THE LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
BY MEANS OF PROBLEM ASSIGNMENTS AND DIDACTIC GAMES**

Summary

The article highlights the features of cognitive activity of elementary school students at the Ukrainian lessons. The peculiarities of cognitive activity of primary school children in learning the vocabulary of the Ukrainian language have been revealed. The theoretical basis for the implementation of revitalization in the modern school has been analyzed especially in the Ukrainian language classes. The accumulated experience in solving this problem has been studied and summarized and promising ways of its use in modern elementary school have been proved. The effective ways to solve the problem have been proposed.

Keywords: development, activation of cognitive activity, cognitive activity, younger students, primary school, the educational process, the Ukrainian language, problem tasks, didactic game.